

Van passieve consumenten naar producenten van gedachten

Docent: Alessandro Felice van Haag

Vak: Maatschappijleer

Klas: 4e jaars basis-kader

Datum: 18 maart 2026

Inleiding

Op het moment van het afschrijven van dit artikel is het 18 maart 2026, de dag van de gemeenteraadsverkiezingen, maar ook van de stadsdeelverkiezingen voor de inwoners van Amsterdam. Van de 4e jaars leerlingen zijn veel leerlingen inmiddels 16 jaar of ouder, dit betekent voor hen dat ze voor het eerst hun stem mogen uitbrengen voor de stadsdeelverkiezingen. Dit, samen met een documentaire over Jürgen Habermas die ik recent zag, en met mijn observaties tijdens de lessen, zetten mij aan het denken.

De filosoof Jürgen Habermas (1991) beschreef hoe een democratie staat met de aanwezigheid van voldoende "Öffentlichkeit": de openbare en sociale ruimte waarin mensen samenkomen om publieke kwesties te bespreken en meningen te vormen. Volgens Habermas ontstaat zo'n publieke sfeer alleen onder drie voorwaarden: wanneer statusverschillen worden losgelaten, wanneer er ruimte is voor gezamenlijke betekenisvorming via argumentatie, en wanneer deelname in principe openstaat voor iedereen. Maar wat als juist die voorwaarden onder druk staan? Wat als sociale mediaplatforms met hun algoritmen, echokamers en eindeloze stroom van consumeerbare content precies die ruimte hebben ingenomen? Wat als er een generatie jongeren is grootgebracht als ontvanger, niet als deelnemer van het gesprek?

Gelukkig staan wij in het onderwijs stil bij dit soort vragen. Zeker bij het vak maatschappijleer, waar leerlingen maatschappelijke en politieke vraagstukken leren te bestuderen, een mening te vormen, en die met elkaar uit te wisselen.

Maar is dat ook echt zo?

Of is ook de maatschappijleerles geworden tot wat Habermas "demonstrative Publizität" noemde (Habermas et al., 1974, p. 54)? Een vertoning van openheid, maar zonder werkelijke uitwisseling? Wat als het klaslokaal datzelfde patroon stilzwijgend herhaalt: de docent zendt, de leerling ontvangt, en de docent beoordeelt.

Dit experiment probeert dat te doorbreken, en dat te doen waar het over gaat: het klaslokaal als openbare en sociale ruimte. Leerlingen als leiders van het debat (voorzitter), als voorstanders, tegenstanders (debaters), en als kritische jury (publiek). De Montessori-pedagogiek beschrijft de school als een minimaatschappij die op drie manieren verbinding maakt met de buitenwereld. Een daarvan is de buitenwereld binnenhalen via simulaties (*Karakteristieken van Scholen Voor Voortgezet Montessori-onderwijs*, 2008, p. 70). Een debat is precies dat.

Dus.. die Öffentlichkeit... begint die in lokaal 2A03?

Mijn drie Montessori-ontwikkeldoelen:

- Meer observeren als docent, door me bewust terug te trekken, mee te schrijven, en niet in te grijpen, tenzij dit echt noodzakelijk is.
- Leerlingen meer verantwoordelijkheid en vrijheid geven: eigenaarschap over het leerproces, vrijheid in gebondenheid.
- De voorbereide omgeving als pedagogisch instrument: materiaal, opstelling en instructie zo inrichten dat de omgeving het leren draagt, niet de docent.

De nulmeting (les 1)

In de eerste les koos ik zelf het onderwerp (fatbikeverbod in Amsterdam) en leidde ik het debat. De werkvorm was identiek aan het experiment: voorzitter, voorstanders, tegenstanders, en publiek. Maar de regie lag bij mij (leerlingen kregen een rol, we gebruiken geen rolkaarten). Achteraf vroeg ik leerlingen vier vragen: wat weet je nu van het onderwerp, wat van andermans standpunt, hoe vond je de les, en heb je iets geleerd?

Enkele reacties waren:

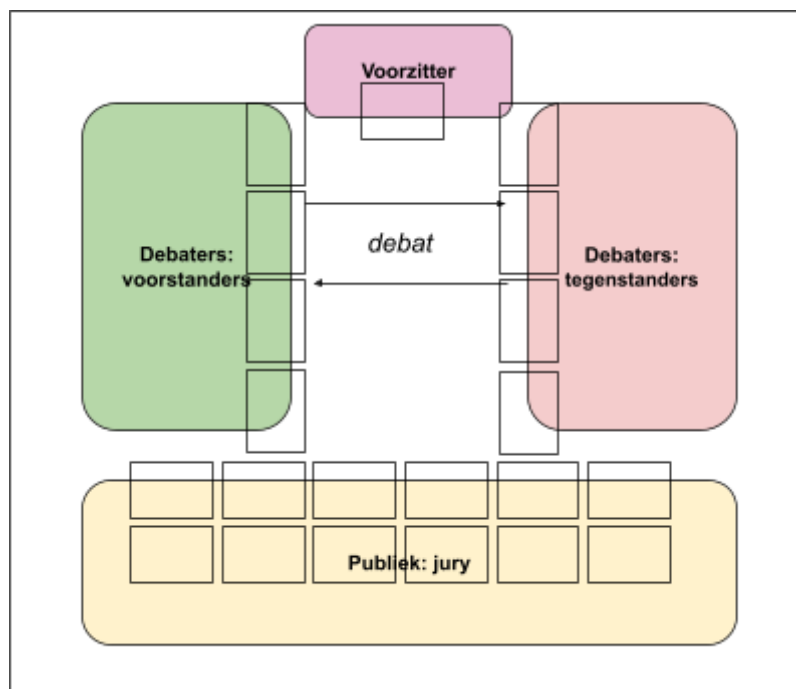
- Debater: *"Ik had liever een andere stelling gehad om over te debatteren."*
- Debater: *"Ik heb geleerd dat GroenLinks niet helemaal voorstander was van een verbod op fatbikes."*
- Jury: *"Ik vond dat u wel meer moest ingrijpen, want nu praatten veel leerlingen door elkaar heen."*
- Debater: *"Soms luisterden we niet goed naar elkaar."*

Mijn eigen observatie bevestigde dit: het debat voelde meer als een strijd. Leerlingen waren meer bezig om elkaar te bestrijden dan met naar elkaar te luisteren. Maar ook een strijd tussen mij en de debaters, want ik moest regelmatig ingrijpen ("je hebt nog geen beurt"). De les draaide om mijn sturing, niet om hun eigenaarschap. Ik vond dit niet een geheel geslaagde debatles.

Les 2, het experiment, bouwde voort op les 1 (de nulmeting). Zo heb ik de leerstijlcyclus van Kolb ook verwerkt in de opzet van dit experiment als geheel (*Karakteristieken van Scholen Voor Voortgezet Montessori-onderwijs*, 2008, p. 29).

De voorbereide omgeving en de door leerling gestuurde debat-werkvorm (les 2)

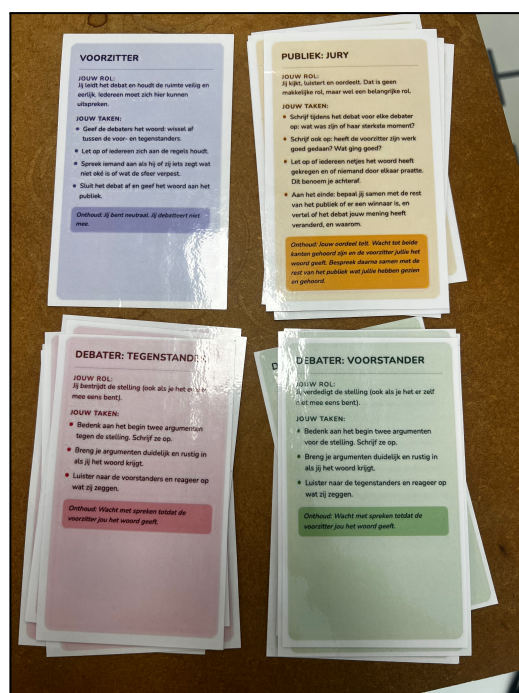
Voor de tweede les bereidde ik de omgeving voor met fysieke rolkaarten (zie afbeelding). Vier rollen: voorzitter, voorstander, tegenstander en publiek/jury. Elke kaart beschrijft de rol, taken en ‘onthoud’ punten. Leerlingen kiezen zelf hun kaart, maar sommige rolkaarten zijn beperkt; vrijheid in gebondenheid (Docent in het Voortgezet Montessori-onderwijs, 2010, pp. 17-18). De les begon met mijn instructie van twee minuten. Daarna zat ik achterin, om notities op mijn laptop te maken.

Citaat Montessori (vertaling): *“Door het kind vrijheid en onafhankelijkheid te geven, bevrijden we een arbeider die gedreven wordt tot handelen en die niet kan leven zonder zijn activiteit, want dit is de bestaansvorm van alle levende wezens.”*

(12 April 2020 | Montessori 150, z.d.)

De opstelling ondersteunde de rolverdeling: de voorzitter aan het hoofd van de tafel, voorstanders en tegenstanders tegenover elkaar, het publiek in een rij erachter. Zo was de ruimte zelf een instructie: zie afbeelding/schets hieronder.

Resultaten

Leerlingen kozen zelf de stelling: "De vrijheid van meningsuiting is belangrijker dan het discriminatie-verbod". Leerlingen namen even de tijd om argumenten te bedenken. Na een seintje van mij naar de voorzitter opende hij het debat (zie het stappenplan wat ik met hem had gedeeld), hij gaf het woord aan de voorstanders, daarna de tegenstanders, en greep in als een debater buiten zijn beurt om sprak ('je hebt nog geen toestemming om te spreken'). En de jury schreef mee, achteraf benoemden ze de sterkste argumenten en of de voorzitter zijn werk goed had gedaan.

Dezelfde vier vragen als na les 1 leverden andere antwoorden op. Zie hier enkele antwoorden:

- Debater: *"Dat ze voor de vrijheid van meningsuiting zijn, want het is niet te schadelijk voor de maatschappij."*
- Debater: *"Discriminatie doet hun echt pijn."*
- Voorzitter: *"Leuk om het te leiden."*
- Debater: *"Very fun."*
- Jury: *"Ik vond het goed, ook AI-gebruik mocht. Wel onprofessioneel dat Curtis bijna viel."*
- Jury: *"De voorzitter heeft zijn werk gedaan, maar Marwan: je bent te vaak aangesproken. Voorstanders hadden goede argumenten, maar tegenstanders waren soms ook disrespectvol."*

Na les 1 herhaalde leerlingen tijdens de reflectie feiten over het mogelijke fatbikeverbod, over GL, etc. Dit waren punten die ik vooral had ingebracht bij de voorbereidingen. Na les 2 noemden ze op wat ze van elkaar hadden gehoord: Curtis zei dit, Marwan zei dat. Etc. Ze hadden niet alleen geluisterd naar een stelling, of mijn input. Maar ook naar de andere leerlingen.

Dat is precies de verschuiving die Jürgen Habermas bedoelde: van toeschouwer naar deelnemer aan het gesprek. Daarmee voldoet het debat de drie criteria die volgens Habermas nodig zijn voor het ontstaan van een publieke sfeer (de openbare en sociale ruimte), maar dan in het klaslokaal: een gesprek waarin status (docent-leerling) er minder toe doet, gezamenlijke betekenis ontstaat door uitwisseling van argumenten (leerlingen kiezen de stelling, gaan met elkaar het gesprek aan en reflecteren op elkaars argumenten), en deelname in principe openstaat voor iedereen (leerlingen kiezen zelf hun rolkaarten: jury, debater, of voorzitter). Dit is dus geen "demonstrative Publizität"-debat, maar een debat waarin de leerlingen echt zelf in de leiding zijn.

Daarnaast ging dit debat ook veel gestructureerder, en was oprecht leuk om naar te luisteren. De debaters respecteerde ook de voorzitter als hij ingreep, dit was veel effectiever dan toen ik het deed tijdens de vorige les.

Aan het einde vroegen leerlingen wat ik vond, dit was de eerste keer dat ik sprak tijdens de werkvorm. Ik heb ze verteld dat ik het ontzettend goed vond gaan, en dat ze veel kritischer op elkaar waren dan ik het vond gaan. En ik las citaten voor van elke leerling dat ik had opgeschreven tijdens het debat. En op die manier eindigden we met deze werkvorm. Leerlingen stonden erop dat we de volgende les weer een debat zouden doen (dat gaan we doen: want we hebben er nu ook tijd voor). We hebben de afspraak gemaakt dat de klas dan samen voor die tijd een nieuwe stelling bedenkt.

Reflectie

Dit experiment heeft mij geleerd dat stilte uithouden als docent moeilijker is dan een uur lesgeven. Zeker als het debat interessant wordt. Ook heb ik geleerd dat als de omgeving goed voorbereid is, dan hoef je veel minder instructies te geven om leerlingen aan de slag te krijgen/houden. Betreft het experiment heb ik geleerd dat leerlingen beter naar elkaar luisterde dan in les 1, en dat het debat inhoudelijk minder conflict-achtig was. En dit juist terwijl mijn rol beperkter was, en leerlingen juist meer verantwoordelijkheid hadden gekregen.

Persoonlijke ontwikkeling:

Het moeilijkste moment tijdens les 2 was toen de voorzitter besloot een leerling het woord te ontnemen omdat hij herhaaldelijk buiten zijn beurt sprak. Mijn eerste (interne) reactie was: “dat kan niet goed gaan.” Dus ik greep in, niet door de leiding over te nemen, maar door kort een suggestie te doen: “*een spreekverbod van 1 minuut misschien?*” De voorzitter ging daarmee akkoord. In zekere zin paste dit nog binnen de lesvorm, het aandragen van een suggestie was ook gewoon waardevol. Maar ik was daarmee gestopt met puur observeren. Wat ik de volgende keer wil proberen, is om dit gewoon aan te zien en te kijken wat er dan gebeurt. Mijn drang om alles in goede banen te leiden zat mij in de weg.

Voor mij voelde het achterin stilzitten terwijl het debat gaande was erg terughoudend. Maar omdat de leerlingen goed naar de voorzitter luisterden en het zichtbaar leuk vonden, voelde ik ook een soort van trots op het succes van de werkvorm, en de leerlingen. Maar ook een sterk gevoel dat ik mee wilde doen: het was een boeiend gesprek over een onderwerp dat mij persoonlijk aanspreekt. Als mens wilde ik mij daarin mengen, en juist dat gevoel moest ik onderdrukken.

Veranderde aannames

Voor het experiment was ik enigszins sceptisch of het loslaten van de teugels, het geven van deze mate van autonomie en verantwoordelijkheid, wel zou werken. Maar toch wilde ik dit proberen, gezien de montessori pedagogiek en didactiek, en gezien mijn observaties over mijn normatieve ingrijpen in eerdere debatlessen, en gezien mijn inspiratie rondom democratisch burgerschap in het kader van de theorie van Habermas. Wat nu voor mij bevestigd is, is dat de voorbereide omgeving de sleutel is voor dit succes: de rolkaarten, de klasopstelling, en de instructies aan de voorzitter. Eigenaarschap bij leerlingen volgt daar bijna automatisch uit. Maar niet geheel. De inleiding die ik gaf aan het begin van de les is naar mijn inziens minstens zo belangrijk geweest. Ik legde uit over wat ik had gelezen over Habermas' visie op het publieke debat, vertaalde dit naar de klassensituatie, en stelde de vraag: wat als we daarmee breken? Wat als jullie zelf het debat leiden? Leerlingen begrepen waarom ik ze meer verantwoordelijkheid wilde geven, en dat begrip maakte denk ik het verschil. Want leerlingen willen ook ‘het goed doen’. Vandaar dat een leerling alsnog aan het einde van de lesvorm vroeg aan mij *‘Meester, wat vond u?’*

Het moment waarop ik dacht: ‘dit werkt ook zonder mij’, kwam kort na de start van het debat. De sfeer was goed, de debaters luisterden naar de voorzitter, die het zichtbaar naar zijn zin had. Leerlingen kwamen met sterke argumenten. Wat hielp was dat de klas niet erg vol was, en dat de wat energierijkere leerlingen de debaters-rollen hadden gekozen, terwijl de rustigere leerlingen jureerden. Die verdeling hadden ze zelf gemaakt, en deze verdeling bleek effectief.

Het teruggeven van citaten

Dat ik aan het einde van de werkvorm de citaten voorlas, was aanvankelijk niet gepland. Ik had meegeschreven omdat ik de notities wilde gebruiken voor dit verslag, en het notuleren doe ik bijna automatisch. Maar toen een leerling vroeg '*meester, wat vond u*', besloot ik de mooie zinnen die ik had gehoord gewoon te benoemen. Leerlingen luisterden, en reageerden met trots: '*Oh ja, dat zei ik!*' of '*Dat was jij!!*'. Het werd een erkenningsmoment, niet alleen van mijn kant richting hen, maar ook van leerlingen onderling. En ik liet zien dat ik echt had geluisterd, en dat hun woorden de moeite waard waren om te onthouden/op te schrijven.

Wat ik wil behouden en wat ik wil aanpassen

De drie voorwaarden van Öffentlichkeit die ik aan het begin van dit verslag benoemde, blijkt in de praktijk realiseerbaar. Ook in een vmbo basis-kader klas. Leerlingen lieten zien dat ze kunnen debatteren, luisteren, voorzitten en beoordelen, zonder dat de docent het geheel coördineerde. Dat wil ik vasthouden. Concreet wil ik de volgende punten behouden:

- De rolkaarten met daarop: taak- en rolbeschrijvingen;
- De doordachte klassenopstelling (zoals op de afbeelding te zien was);
- De inhoudelijke introductie aan het begin, waarin ik uitleg waarom leerlingen de regie krijgen;
- De instructie aan de voorzitter (het stappenplan);
- Dat leerlingen zelf de stelling kiezen;
- Dat leerlingen samen/zelf de rollen verdelen (rolkaarten);
- Dat ik als docent zoveel mogelijk observeer en mij afzijdig houd;
- Het voorlezen van citaten aan het einde van de werkvorm;

Wat ik wil aanpassen heeft te maken met een tweede les die ik later dezelfde week gaf aan een andere 4e jaars basis-kader klas. Die klas was groter en drukker. Daar merkte ik dat het publiek/de jury minder goed functioneerde: leerlingen raakten afgeleid en leidden op hun beurt anderen af, ook de debaters. Ik wil daarom nadenken over een concretere publiek-opstelling. Misschien iets als: stoelen in een duidelijke publieksvorm (theater) zetten, zodat dit hun rol en taak visueel versterkt wordt. Of ik de jury ook een nog concretere opdracht/taak/rol geef, ben ik nog niet over uit: ik wil voorkomen dat ik te veel bepaal, en daarmee opnieuw de ruimte voor eigenaarschap inperk (maar dan op een andere manier). Voor nu lijkt de opstelling aanpassen mij een goede eerste stap. Daarna kijk ik verder wat nodig is.

Bredere ontwikkeling als docent

De aanleiding voor dit experiment was breder dan een les. Ik merk dat ik als docent vaak normatief moet optreden, en dat ik daarmee onbedoeld in de weg zit van het aanleren van zelf-normering, een reflectieve houding, en echt debat tussen leerlingen. Het is dan een '*demonstrative debat*'. Ik probeer het bewust observeren en minder ingrijpen nu vaker toe te passen, in verschillende lessen. En hiermee leerlingen ook meer eigenaarschap geven over wat we aan het doen zijn.

Ik geloof dat deze aanpassingen in de inzet van mijn pedagogiek en didactiek ook kan bijdragen aan het aanleren van democratische burgerschapsvaardigheden. Want we moeten leerlingen de vaardigheden aanleren waarmee ze later en nu mee kunnen participeren in het publieke debat. Niet alleen door te oefenen met (demonstratieve) debatformen, maar juist ook door leerlingen de ruimte te geven om te kiezen waar ze over willen debatteren, wie welke rol op zich neemt, hoe je naar elkaar luistert, en hoe je zelf onderzoek doet. Niet kijken naar de autoriteit (nu de docent, dan de status-quo), maar zelf de leiding nemen. Echte 'Öffentlichkeit'. Ongeacht niveau. Ik wil juist dat onze

vmbo-leerlingen dit meer gaan leren, want ik constateer uit zowel het examenprogramma maatschappijleer als de lespraktijk zelf, dat vooral havo- en vwo-leerlingen uitnodigt worden om te debatteren, te argumenteren, te nuanceren, en te spreken.

Conclusie

Dus, wat mij betreft is ‘de school als oefenplaats voor democratisch burgerschap’ geen metafoor. “Democrats are made, not born” (Karakteristieken van Scholen Voor Voortgezet Montessori-onderwijs, 2008, p. 71). Misschien begint dat gewoon met zo een werkvorm, in lokaal 2A03.

Bronnen:

12 April 2020 | *Montessori 150: Maria Montessori, Education for a New World*, p. 35. (z.d.).

Geraadpleegd op 14 maart 2026, van

<https://montessori150.org/maria-montessori/montessori-quotes/education-new-world-17>

Docent in het voortgezet Montessori-onderwijs. (2010). Maklu.

Habermas, J. (1991). *The Structural Transformation of the Public Sphere* (T. Burger, Vert.). *MIT Press*, 1–56.

https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/undergraduates/modules/fulllist/second/en229/habermas_structural_transformation_1-56.pdf

Habermas, J., Lennox, S., & Lennox, F. (1974). *The Public Sphere: An Encyclopedia Article* (1964). *New German Critique*, 3, 49. <https://doi.org/10.2307/487737>

Karakteristieken van scholen voor voortgezet Montessori-onderwijs. (2008).

Bijlagen:

Bijlage I: Het debat-stappenplan:

Stap 1: Verdeel de rollen (2 min). Pak een rolkaartje. Beslis samen wie de voorzitter wordt. De docent doet niet mee.

Stap 2: Kies de stelling (max. 3 min). Bespreek met de klas welke stelling jullie willen gebruiken. De voorzitter leidt dit gesprek en bepaalt na 3 minuten de definitieve stelling. De voorzitter let op de tijd.

Stap 3: Bereid je voor (6 min). Lees je rolkaartje goed door. Schrijf de twee beste argumenten op die je kunt bedenken, op papier. Gebruik je iPad om extra informatie te zoeken over de stelling. De voorzitter let op de tijd.

Stap 4: Het debat (10 a 15 min). De voorzitter opent het debat en geeft het woord. Voorstanders beginnen, daarna tegenstanders. De voorzitter geeft de debaters steeds het woord, en de debaters moeten luisteren naar de voorzitter. Het publiek luistert en schrijft mee.

Stap 5: Oordeel van het publiek (5 min). De voorzitter sluit het debat af en geeft het woord aan het publiek. Het publiek (jury) bespreekt wat ze hebben gezien en gehoord, en bepaalt of er een winnaar is.

Einde.

Bijlagen II: De citaten uit les 2

De citaten die ik had genotuleerd tijdens het debat in les 2:

Van de debaters:

- *"Ons land is een democratie, deze is gebouwd op de vrijheid van meningsuiting, dus waarom zou je daar tegenstander van zijn?"*
- *"Discriminatie doet pijn, dus waarom zou je de vrijheid van meningsuiting belangrijker vinden?"*
- *"Van die pijn kunnen we leren."*
- *"Vrijheid van meningsuiting vind ik belangrijk, maar als we naar het verleden kijken, BLM, MLK, het slavernijverleden, dit allemaal laat zien dat het discriminatieverbod ook ontzettend belangrijk is."*
- *"Als iedereen alles binnenhoudt en niet zijn mening uit, dan is dat ook niet goed voor de maatschappij."*
- *"Racisme komt nog steeds voor, zie ook de PVV."*
- *"Teveel vrijheid van meningsuiting kan het leven van mensen onmogelijk maken."*
- *"We zijn een multicultureel land..."*
- *"We hebben vrijheid van meningsuiting, maar ook artikel 1 van de Grondwet."*
- *"Als wij geen vrijheid van meningsuiting hebben, welke vrijheid hebben we dan echt?"*
- *"In een dictatuur... Hitler! Hij bepaalde wat mensen wel of niet mochten zeggen! Wij mogen dat wel." (als verdediging van vrijheid van meningsuiting)*
- *"Als we in Nederland onze mening niet meer mogen geven, dan zijn we geen vrij land meer, maar een dictatuur."*

De citaten van de voorzitter tijdens zijn ingrepen:

- *"Je hebt nog geen toestemming om te spreken."*
- *"Jij hebt geen toestemming om te spreken, want je hebt iets racistisch gezegd en voor je beurt gepraat."*
- *"Probeer niet een conflict te veroorzaken."*
- *"Kun je dit in je eigen woorden zeggen, zonder AI?"*
- *"Was dit een grap of echt?" (over een opmerking van een debater)*
- *"Jerome, ik heb net een klacht van Alex gehoord dat je je middelvinger opstak?"*

Van de jury/publiek (na het debat):

- *"Ik vond het goed gaan, en ook AI-gebruik mocht. Wel onprofessioneel dat Curtis bijna viel." (als reactie op de kritiek dat sommige debaters AI hadden gebruikt om hun standpunten voor te bereiden)*
- *"Voorzitter heeft zijn werk gedaan, maar Marwan: je bent te vaak aangesproken... De voorstanders hadden goede argumenten vond ik, maar tegenstanders waren soms disrespectvol."*